

GANDBOL SPORT TURINING PAYDO BO'LISHI VA TARIXIY EVOLYUTSIYASI: ANTIK DAVRDAN OLIMPIYA CHO'QQISIGACHA

*Farg'ona davlat universiteti Sport faoliyati fakulteti
Sport o'yinlari nazariyasi va uslubiyati kafedrasi o'qituvchisi
Nizomov Akmaljon Akramjon o'g'li*

Insoniyat sivilizatsiyasi taraqqiyoti davomida harakatli o'yinlar har doim ijtimoiy hayotning, jismoniy tarbiyaning va harbiy tayyorgarlikning ajralmas qismi bo'lib kelgan. Shular orasida bugungi kunda dunyo miqyosida ommalashgan gandbol sport turi o'zining uzoq va boy tarixiga ega. Gandbolning paydo bo'lishi va shakllanishi bir kunlik yoki bir necha yillik jarayon emas, balki asrlar davomida turli xalqlar va madaniyatlarning jismoniy madaniyati sintezi natijasidir. Garchi zamonaviy gandbol XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Skandinaviya hamda Germaniya hududlarida rasmiy qoidalarga ega bo'lgan bo'lsa-da, uning prototiplari qadimgi dunyo manbalarida ham uchraydi. Antik davr yozma manbalari va arxeologik topilmalariga ko'ra, qadimgi Yunonistonda "uraniya" deb nomlangan o'yin mavjud bo'lgan bo'lib, unda ishtirokchilar to'pni qo'lida olib olish va bir-biriga uzatish orqali musobaqalashganlar. Miloddan avvalgi davrlarga oid ushbu ma'lumotlar insoniyat tabiatida to'pni qo'l bilan boshqarishga bo'lgan tabiiy moyillikni ko'rsatadi. Shuningdek, qadimgi Rimda "garpaston" deb ataluvchi o'yin ham o'zining dinamikasi va qo'l bilan o'ynalishi jihatidan zamonaviy gandbolning eng qadimgi elementlarini o'zida mujassam etgan edi. O'rta asrlar Yevropasida ham shunga o'xshash o'yinlar ritsarlar va oddiy xalq orasida ommalashgani haqida ma'lumotlar mavjud. Masalan, o'rta asr nemis shoiri Valter fon der Fogelveide o'z asarlarida "fostbol" yoki to'pni qo'l bilan urish o'yinlari haqida eslatib o'tgan. Biroq, bu o'yinlarning barchasi tartibsiz va mahalliy xususiyatga ega bo'lib, ularni zamonaviy sport turi sifatida tasniflash qiyin edi.

Haqiqiy gandbolning "tug'ilishi" XIX asrning oxirgi choragiga to'g'ri keladi. Bu davrda Yevropaning bir qancha mamlakatlarida, xususan, Daniya, Germaniya va Chexiyada o'ziga xos qo'l to'pi o'yinlari shakllana boshladi. 1898-yilda daniyalik o'qituvchi Xolger Nilsen o'z maktabida "handball" (gandbol) o'yinini joriy qildi. Nilsen o'quvchilarning darsdan bo'sh vaqtlarini mazmunli o'tkazish va ularning jismoniy faolligini oshirish maqsadida futbol maydonida, lekin to'pni qo'l bilan o'ynash qoidalarini ishlab chiqdi. Bu o'yinning asosiy maqsadi raqib darvozasiga to'pni qo'l bilan kiritishdan iborat edi. Shu bilan bir vaqtda, Chexiyada "xazena" deb nomlanuvchi o'yin rivojlanayotgan edi. "Xazena" o'zining qoidalari va maydon tuzilishi bilan hozirgi gandbolga juda yaqin bo'lib, u asosan ayollar sporti sifatida shakllangan. Germaniyada esa Maks Xayzer 1917-yilda ayollar uchun "torbol" o'yinini

yaratdi. Germaniya sport nazariyotchilari futbolning o'ta qo'polligiga qarshi o'laroq, ayollar uchun mosroq va estetik jihatdan nafisroq o'yin sifatida aynan qo'l to'pini taklif qilishgan. Biroq, vaqt o'tishi bilan bu o'yin erkaklar orasida ham katta qiziqish uyg'otdi. 1919-yilda germaniyalik o'qituvchi Karl Shellens "torbol" qoidalarini takomillashtirdi va uni butun dunyoga "handball" nomi bilan tanishtirdi. Shellensni ko'pincha zamonaviy gandbolning "otasi" deb ham atashadi, chunki aynan u maydon o'lchamlarini, darvoza hajmini va o'yinning umumiy dinamikasini tizimlashtirdi.

1920-yillarga kelib, gandbol xalqaro maydonga chiqishni boshladi. 1925-yilda Germaniya va Avstriya o'rtasida birinchi xalqaro uchrashuv bo'lib o'tdi. O'sha paytdagi gandbol hozirgisidan sezilarli farq qilgan: u ochiq osmon ostida, katta futbol maydonida va 11 kishidan iborat jamoalar bilan o'ynalgan. Bu yo'nalish "katta gandbol" (11x11) deb atalgan. 1928-yilda Amsterdamda bo'lib o'tgan Olimpiada o'yinlari doirasida Xalqaro havaskorlar gandbol federatsiyasi (IAHF) tashkil etildi. Bu tashkilot gandbolning xalqaro standartlarini belgilashda muhim rol o'ynadi. 1936-yilda Berlin Olimpiadasida gandbol ilk bor Olimpiya o'yinlari dasturiga kiritildi. Bu voqea sport turining nufuzini keskin oshirdi, biroq urush yillari sportning rivojlanishiga ma'lum to'siqlar qo'ydi. Ikkinchi jahon urushidan so'ng, 1946-yilda Kopengagenda Xalqaro gandbol federatsiyasi (IHF) tashkil etildi va u hozirgi kungacha dunyo gandbolini boshqarib kelmoqda. Urushdan keyingi davrda gandbolning ikki xil ko'rinishi o'rtasida raqobat ketdi: ochiq maydondagi 11x11 o'yini va yopiq zaldagi 7x7 o'yini. Skandinaviya mamlakatlaridagi sovuq iqlim tufayli yopiq zallarda o'ynaladigan gandbol tezroq rivojlandi. Zaldagi gandbol ancha tezkor, dinamik va tomoshabop bo'lganligi sababli, 1960-yillarga kelib u butunlay "katta gandbol"ni siqib chiqardi. 1972-yilda Myunxen Olimpiadasida 7 kishilik gandbol erkaklar o'rtasida, 1976-yilda Monrealda esa ayollar o'rtasida Olimpiya dasturiga qayta kiritildi va shundan beri o'z o'rnini saqlab kelmoqda.

Gandbolning texnik-taktik jihatdan yuksalishi XX asrning ikkinchi yarmiga to'g'ri keladi. O'yin qoidalarining soddalashtirilishi va tezlikning oshishi uni dunyodagi eng tezkor jamoaviy sport turlaridan biriga aylantirdi. Bugungi kunda gandbol nafaqat jismoniy kuch, balki yuksak intellektual salohiyat, strategik fikrlash va jamoaviy birdamlikni talab qiladigan murakkab tizimdir. Zamonaviy gandbolda himoya va hujum tizimlari shunchalik takomillashganki, har bir soniya o'yin taqdirini hal qilishi mumkin. Yevropa mamlakatlari (Fransiya, Germaniya, Daniya, Ispaniya, Skandinaviya davlatlari) gandbolning yetakchilari hisoblansa-da, so'nggi yillarda Osiyo, Afrika va Janubiy Amerika davlatlarida ham ushbu sport turiga bo'lgan qiziqish ortib bormoqda. O'zbekistonda ham gandbol sport turi o'ziga xos boy an'analarga ega bo'lib, mustaqillik yillarida yosh avlodni sog'lom tarbiyalashda muhim vositalardan biriga aylandi. Gandbolning rivojlanish tarixi bizga shuni ko'rsatadiki, insoniyatning oddiy o'yinlardan professional sport darajasiga ko'tarilishi bu madaniy va ma'rifiy

taraqqiyotning mahsulidir. U nafaqat jismoniy barkamollikni, balki xalqlar o'rtasidagi do'stlik va hamkorlikni mustahkamlovchi global ijtimoiy hodisadir.

XULOSA

Gandbol sport turining kelib chiqishi va rivojlanish tarixi insoniyatning harakatli o'yinlarga bo'lgan tabiiy ehtiyojidan kelib chiqqan uzoq muddatli evolyutsion jarayondir. Antik davrlardagi ibtidoiy ko'rinishlardan boshlab, XIX asrdagi tizimlashtirish bosqichigacha bo'lgan yo'l gandbolning universal sport turi ekanligini isbotladi. Bugungi kunda ushbu sport turi o'zining dinamikligi, jamoaviyligi va texnik murakkabligi bilan jahon sport hamjamiyatida mustahkam o'ringa ega. Xulosa qilib aytganda, gandbol faqatgina jismoniy mashg'ulot emas, balki asrlar davomida shakllangan madaniy meros bo'lib, u kelajakda ham yangi texnologiyalar va taktikalar bilan boyib, o'z jozibasini saqlab qoladi. Sport tarixini o'rganish esa kelajakdagi yutuqlar uchun fundamental asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. **Gandbol nazariyasi va uslubiyati** – F.A. Abdurahmonov, 2010-yil, "Iqtisod-moliya" nashriyoti.
2. **Gandbol: Darslik** – J.M. Akramov, 2005-yil, "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati" nashriyoti.
3. **Sport o'yinlari: Gandbol (O'quv qo'llanma)** – T.S. Ismoilov, 2018-yil, "Ilm-ziyo" nashriyoti.
4. **Gandbol nazariyasi va metodikasi** – N.M. Yusupova, 2021-yil, "Innovatsiya-Ziyo" nashriyoti.
5. **Yosh gandbolchilarning jismoniy tayyorgarligi** – S.V. Pavlov, 2015-yil, "Fan va texnologiya" nashriyoti.
6. **Gandbol: Musobaqa qoidalari va hakamlilik uslubiyati** – A.M. Isaqov, 2012-yil, "O'zbekiston" nashriyoti.